

Economie van het genoeg

De term 'Economie van het genoeg' is eind jaren zeventig van de vorige eeuw geïntroduceerd in de kringen rond de Raad van Kerken. De gezaghebbende economen achter deze 'economie van het genoeg' zijn Harry de Lange en Bob Goudzwaard, beide langdurig verbonden met het oecumenisch werk van de Wereldraad van Kerken en de Raad van Kerken in Nederland. De kerken en de Evangelische Volkspartij deden volop mee. Goudzwaard zette het concept van de 'economie van het genoeg' uiteen in zijn boek 'Kapitalisme en vooruitgang' (1976).

Economie van het genoeg

Bob Goudzwaard en Harry de Lange schreven in 1976 hun boek 'Genoeg van te veel, genoeg van te weinig – wissels omzetten in de economie', dat in 1993 een vierde, opnieuw herziene en uitgebreide druk kreeg. In die laatste druk is meer aandacht gegeven aan de dominantie die de financiële markten en het financiële deelcircuit uitoefenen op de andere deelcircuits van de economie. De economie van het genoeg is een reactie op de onevenredige verdeling van de productiemiddelen binnen de consumptie-maatschappij. Ze bepleit grenzen aan de economische groei en stelt dat niemand zijn overvloed dient te vermeerderen, zolang niet iedereen aan zijn levensbehoeften toekomt. Aanhangers van deze op kleinschaligheid gerichte omgang met de schepping zien in de bijbel een belangrijke inspiratiebron. Invoering van een sabbatjaar en een basisinkomen maken onderdeel uit van de economie van het genoeg.

Paradoxen in de economie

De hoofdstelling van het boek is dat aan het gangbare denken in de economie en het daarop aansluitende gangbare economische handelen grote onvolkomenheden kleven. Het gangbare denken en handelen is eenzijdig gericht op het bevorderen van een ongekwalificeerde economische groei. De onvolkomenheden omschrijven de auteurs in het eerste hoofdstuk als paradoxen: de paradox van de schaarste aan middelen, de paradox van de nieuwe armoede bij sterk toegenomen welvaart, de zorgparadox van afnemende kwaliteit ondanks hogere inkomens, de arbeidsparadox met het

incalculeren van een bepaalde werkloosheid, de communicatieparadox van uitsluiting ondanks grote toename van digitale communicatiemiddelen, en de tijdparadox van nog steeds de meeste uren in werktijd ondanks grotere welvaart. De economie laat een hoger welvaartspatroom zien voor de rijke, vooral Noordelijke landen op de wereld, en toch neemt de armoede wereldwijd toe, ook in die rijkere landen. Het debat over de eindigheid van de zogenoemde hulpbronnen van planeet aarde is sinds de jaren zestig gaande, maar leidt amper tot ander economisch gedrag. Het arbeidsbestel is sinds de jaren tachtig, toen een eerste grote wereldwijde crisis zich voordeed, aan sterke erosie onderhevig. De voornaamste ontwikkelingen leiden tot een kleiner wordend deel met vaste banen, een groter wordend deel met flexibele banen, een groter wordend deel van zelfstandigen, en een op en neer gaand deel van uitgeslotenen, dat langzaam toeneemt. Er is sprake van een veiligheidsparadox, die voortkomt uit de ongelijkheid tussen 'the haves' en de 'have-nots'. En de rijke landen voelen lokale oorlogen rond het bezit van de belangrijke stukken grond met energievoorraden (olie, gas, zware metalen). Kortom: door het toedoen van een groeistreven zonder rem, dat vooral blijkt bij het financiële beurssysteem, komen mensen, natuur en milieu in een steeds wankeler positie te verkeren.

Riskante rekensommen

In het tweede hoofdstuk gaan Goudzwaard en De Lange de gangbare economische rekensommen na, die gebruikt worden bij het armoedevraagstuk, het ecologisch vraagstuk, het oorlogsvraagstuk en het arbeidsvraagstuk, en het schuldenvraagstuk. In de klassieke economie is op grond van het utilitarisme de rekensom ontstaan van geluksberekening: mensen maximaliseren hun kansen op nuttigheden die tot geluk leiden en minimaliseren hun kansen op onnutigheden, die tot ongeluk leiden. En dat het liefst door met een bepaalde arbeidsinspanning zoveel mogelijk te produceren. Een tweede rekensom komt van Adam Smith, die de onzichtbare hand van de markt aanwijst als de beste manier om de verdeling van bestaansmogelijkheden te regelen. Een derde rekensom is door Karl Marx blootgelegd, waarin hij heeft nagegaan hoe de toegevoegde waarde van arbeid omgezet in loonarbeid en winst wordt gewijzigd in een kapitaalfactor. Een volgende rekensom is te vinden in de neo-klassieke economische theorie, die van de economie een waardenvrije modellenwetenschap maakt, die geen rekening hoeft te houden met vooraf, tijdigheid of erna. En juist hier schort het in deze rekenmodellen. De gevolgen voor mensen,

natuur en milieu worden niet meegeteld in de economische sommen. De auteurs pleiten ervoor om de economische rekensom anders in te kleden met behulp van het woord 'zorg'. Dan kan er voorzorg, zorg tijdens het economisch handelen, en nazorg meegeteld worden. En de grote problemen kunnen in al hun complexiteit in hun samenhang gezien worden, zonder er, zoals nu gangbaar is, aparte rekensommen op los te laten.

Drie revisies zijn nodig

De neoklassieke theorie, met haar eenzijdig accent op de efficiënte aanwending van schaarse goederen ter vervulling van gegeven consumptieve doeleinden, biedt volgens Goudzwaard en De Lange geen uitzicht, maar dreigt de problemen juist te verergeren. Het centrale axioma van 'altijd meer' moet worden vervangen door het principe van 'genoeg is beter'. Daarin zit besloten dat zij die te weinig hebben, genoeg moeten krijgen en dat zij die teveel gebruiken met genoeg tevreden moeten zijn. Op drie punten is volgens Goudzwaard en De Lange daarom revisie nodig.

Er is een andere behoefteoriëntatie van de samenleving vereist. De voorziening in noden dient voorrang te krijgen op de vervulling van verlangens. Er moet meer nadruk worden gelegd op het belang en de kwaliteit van natuur en milieu, door middel van zorgen. Hun eigenwaarde moet worden gerespecteerd. Economie moet zich van meet af aan baseren op duurzaamheid en niet op limietloze behoeftebevrediging. Van de weeromstuit betekent deze 'inversie' dat de economische verlangens dan middel worden en de (productie)middelen waardering als doel krijgen.

Een derde revisie die wordt voorgesteld is een herziening van de zeggenschap in de organisatie van de economie. Democratisering van de zeggenschap is van belang om de twee eerder genoemde revisies kans van slagen te geven.

Ingaan op kritieken en plan van aanpak

In de laatste twee hoofdstukken van de vierde druk gaan de twee auteurs in op kritieken die ze ontvangen hebben. Uit die kritieken is af te lezen dat de grootste groep economen de twee auteurs en hun beschouwingen buiten het speelveld zetten: het zijn dromers, theologen, filosofen, ethici, utopisten, verblind door de zogenoemde maakbaarheid van de samenleving door de overheid. Tegen die bezwaren gaan de auteurs krachtig in, voortbouwend op hun betooglijn in de eerdere delen van het boek.

Van daaruit kunnen zij twaalf aanbevelingen formuleren als stappen op

weg naar een andere economie, die het teveel aanmoedigt om soberder te worden en het te weinig weghaalt.

1. Haal de algemene loon- en salarisrondes weg en maak fondsen voor kwaliteitsverbetering van werk; tegen verkrotting van woningen; tegen armoede en voor aangepaste technologie, voor milieubesparende werkgelegenheid en technologie, voor conversie van oorlogs- naar vredesproductie.
2. Institutionaliseer de voorzorg door deze mee te nemen in de omschrijving van maatschappelijk verantwoord ondernemen.
3. Beïnvloed de productiestructuur door naast continuïteit ook het gezichtspunt van economische zorg mee te nemen.
4. Financier de sociale zekerheid niet meer met premies gebaseerd op het aantal personeelsleden, maar op percentage van de netto toegevoegde waarde.
5. Leer vooruit te zien met informatiebeleid rond een duurzamer energievoorziening en een scherper milieubeleid.
6. Besef dat economie van het genoeg of onderhoudseconomie of rentmeestereconomie een perspectiefvol scenario is, ook voor werkgelegenheid.
7. Bevorder inkomensgelijkheid door middel van inkomensbeleid en fiscale initiatieven, door o.a. een maximumgrens in te voeren voor inkomen en verbruik.
8. Bevorder de innovatie van moderne technologie als instrument om duurzame productie te ontwikkelen.
9. Een pleidooi voor een verantwoorde consumptie in de persoonlijke levensstijl blijft actueel.
10. Herzie het systeem van het wereldgeld en maak vanuit de rijke landen een internationaal fonds om de schulden van de arme landen af te lossen.
11. Bevorder de opbouw van internationale netwerken van personen, bewegingen, organisaties die verandering en vernieuwing in de economie nastreven.
12. Bevorder dat er vooral Europees gedacht wordt in plaats van nationaal, met name rond sociale, ecologische en rechtsstatelijke aspecten.

Kritieken na de publicatie

Het boek kende weliswaar meerdere herdrukken maar door economen werd het genegeerd of zeer kritisch bejegend. Het voornaamste kritiek-

punt was dat economie een objectieve wetenschap moest blijven die niet verstoord mocht worden door normatieve uitspraken. Het boek was volgens economiestudent Daniel Waagmeester op de universiteitsbibliotheek in Amsterdam bijvoorbeeld niet te vinden op de afdeling economie maar op de afdeling filosofie. En dat gold ook voor de internationale best-seller 'For the Common Good - redirecting the economy towards community and sustainability' van Herman Daly en John Cobb. Waagmeester trof deze publicatie aan bij de afdeling sociologie.

Een belangrijk punt van kritiek op de 'economie van het genoeg' is dat de mens daarin vooral wordt genomen zoals hij zou moeten zijn, maar niet zoals hij is. Het mensbeeld van de neo-klassieke economie mag dan niet verheven zijn, het is wel realistisch, zo stellen de neo-klassieke economen. Goudzwaard en De Lange verwerpen het bezwaar van de onuitroeibare hebzucht. Wie zo redeneert verwerpt in hun ogen elk appèl tot verandering. Daarmee hangt samen de kritiek dat de economie van het genoeg nogal zwaar inzet op de maakbaarheid van mens en maatschappij. En inderdaad leunen zij nogal op wat mensen van goede wil en een verantwoordelijke overheid die niet schuwt om in te grijpen tot stand kunnen brengen.

Andere critici verwijten de auteurs idealisme en utopisme. Het handelen vanuit eigenbelang is zo dominant dat het benodigde maatschappelijk draagvlak om de economie te richten op de werkelijke noden gewoonweg ontbreekt. Het is wel mooi, maar vraagt teveel offers en is daarom niet haalbaar. De tegenwerping van Goudzwaard en De Lange is dat dit verwijt getuigt van een andere illusie: namelijk dat de economie zich tot in lengte van dagen volgens de oude patronen zou kunnen blijven ontwikkelen. In hun ogen is dat simpelweg onhoudbaar. Ze vinden het perspectief van een economie van het genoeg daarom veel 'realistischer' dan dat van de neo-klassieke economie.

Als derde is er een meer praktische vorm van kritiek. Is een economie zonder groei wel mogelijk? Leidt dat niet tot werkloosheid en problemen met de overheidsfinanciën? Volgens Goudzwaard en de Lange hoeft dat niet noodzakelijk te zijn, mits de productievermindering maar gepaard gaat met vermindering van de inkomens. Bovendien betekent een economie van het genoeg dat er veel meer accent op de zorgkant van de economie komt te liggen. En het kenmerkende van zorg is dat ze arbeidsintensief is. Met andere woorden, selectieve groei in zorg vraagt juist veel arbeid en creëert zo werkgelegenheid. Omgekeerd laat een verschijnsel als dat van de jobless growth zien dat niet elke groei ook automatisch werkgelegen-

heid creëert. En met betrekking tot de overheidsfinanciën merken ze op dat een economie die zich oriënteert op voorzorg ook veel minder uitgaven met het oog op nazorg (opheffen van milieuvervuiling) nodig heeft. Voorkomen is niet alleen beter dan genezen, het is meestal ook efficiënter.

Platform Duurzame en Solidaire Economie (DSE)

Met de voortschrijdende globalisering en het toenemende inzicht in de aard van wereldwijde problemen is het dogma van economische groei echter gaan wankelen. Na de eeuwwisseling verbond een aantal kritische economen, waaronder Goudzwaard, zich aan het Nederlandse Platform Duurzame en Solidaire Economie (DSE). Ook een internationaal gerespecteerde econoom als Thomás Sedláček, schrijver van 'De economie van Goed en Kwaad', keert zich tegen de obsessie met economische groei. In 2008 werd in Parijs de eerste wetenschappelijke conferentie gehouden over de mogelijkheden en consequenties van ontgroeien. Na die conferentie ontstond een internationaal netwerk van wetenschappers in een dertigtal landen, dat allerlei activiteiten onderneemt.

De 'Goudzwaard School of Fair and Green Economics' bijvoorbeeld is zo'n initiatief van het Platform Duurzame en Solidaire Economie, dat zich richt op duurzaam en sociaal economie-onderwijs van basisschool tot universiteit. De Goudzwaardschool is één van de drijvende krachten achter Rethinking Economics NL. Onderwijs, op elk niveau, speelt een cruciale rol bij het bereiken van een duurzame toekomst. Met het oog op deze duurzame toekomst, daagt de 'Goudzwaard School of Green en Fair Economics' hoogleraren, docenten, studenten en leerlingen uit om de economie te vernieuwen (Rethinking Economics) en opzoek te gaan naar antwoorden op vragen als: Moet een economie wel altijd groeien? Hoe ziet een economie eruit die streeft naar een menswaardig bestaan voor iedereen, nu en later? Hoe voorkomen we milieuvervuiling, uitputting van grondstofvoorraden, het uitkleden van arbeidsrechten en een toenemende kloof tussen arm en rijk? De Goudzwaardschool helpt daarbij. Ze deelt haar kennis op het gebied van een duurzame en solidaire economie, organiseert expertmeeting, helpt studenten bij het formuleren van onderzoeksvragen, verzorgt docententrainingen en ontwikkelt educatief materiaal.

Een ander initiatief is het 'Manifest van de Grote Transitie voor een duurzame en solidaire economie'. De visie achter De Grote Transitie gaat uit van kwaliteit en van welzijn, niet van alsmaar meer willen hebben. In deze visie staan mens- en natuurwaarden boven financiële waarden; geld is slechts een middel. Er is nu eenmaal veel meer van waarde dan we in geld

kunnen uitdrukken. Daarom kiest het Platform Duurzame en Solidaire Economie (DSE) voor een economie die binnen de grenzen van het milieu blijft en die niet van groei afhankelijk is. Een circulaire en regionale economie, waardoor basisbehoeften als voedsel, energie en grondstoffen minder afhankelijk worden van een oncontroleerbare wereldmarkt. Een economie van eerlijk delen van kennis, werk en inkomen. Kortom een keuze voor een economie die in dienst staat van mensen en niet van munten.

Manifest van de Grote Transitie

Het 'Manifest van de Grote Transitie voor een duurzame en solidaire economie' kiest voor tien thema's en tien debatten.

1. Beperk verschillen in koopkracht en vermogen. Ongelijkheid is slecht voor onze democratie, economie en het milieu.
2. Zet in op een 24-urige werkweek en onderzoek de mogelijkheden van een basisinkomen.
3. Investeer als overheid de komende vijftien jaar op grote schaal in een circulaire, regionale economie.
4. Verschuif de belasting op arbeid naar belasting op schaarse hulpbronnen en schadelijke emissies.
5. Gebruik een dashboard met indicatoren die onze welvaart goed meten en stop met de eenzijdige focus op groei van het BBP.
6. Investeer nu in de noodzakelijke energie-transitie en schakel binnen twintig jaar over naar 100% hernieuwbare energie.
7. Stop de omgekeerde ontwikkelingshulp en sluit het belastingparadijs Nederland.
8. Plaats geldcreatie onder publiek bestuur en breng het schuld- en rentevrij in omloop.
9. Formuleer eisen voor een duurzaam, solidair én democratisch Europa. Schep zo draagvlak voor verdergaande samenwerking.
10. Vernieuw het economieonderwijs: breng de echte wereld terug in de modellen, theorieën en klaslokalen.

<http://platformdse.org/>

<http://www.rethinkingeconomics.nl/>

<http://www.degrotetransitie.nl/>

Hub Crijns, bestuurder Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad en lid van de Stuurgroep Knooppunt Kerken en Armoede

